

Вплив світової фінансово–економічної кризи на розвиток продуктивних сил України: регіональний аспект

Сундук Анатолій Миколайович,
кандидат економічних наук

Україна, як незалежна держава, існує у взаємопов'язаному та взаємозалежному світі. У ньому все яскравіше виявляються фактори глобалізації, інтеграції господарської діяльності, економічної та соціальної політики. Спостерігається жорстоке суперництво національних економік, наднаціональних структур і транснаціональних організацій у відстоюванні власних інтересів. Зазначені процеси здійснюють прямий вплив на функціонування кожної держави світу, а також її регіонів.

У контексті наведених процесів просторова організація продуктивних сил регіонів України значною мірою визначається сегментарним впливом процесів зовнішнього походження, які з

• У роботі розкрито теоретичні аспекти дослідження особливостей формування кризових явищ. Визначено головні аспекти впливу світової фінансово-економічної кризи на розвиток продуктивних сил України та її регіонів на прикладі реального і фінансового секторів економіки. Запропоновано шляхи подолання наслідків кризових явищ для України та її регіонів, які передбачають реалізацію стратегічних напрямів з боку уряду та приватних структур.

Ключові слова: криза, продуктивні сили, реальний і фінансовий сектори економіки, регіон, напрями.

• В работе раскрыты теоретические аспекты исследования особенностей формирования кризисных явлений. Определены основные аспекты влияние мирового финансово-экономического кризиса на развитие производительных сил Украины и ее регионов на примере реального и финансового секторов экономики. Предложены пути преодоления последствий кризисных явлений для Украины и ее регионов, которые предполагают реализацию стратегических направлений со стороны правительства и частных структур.

Ключевые слова: кризис, производительные силы, реальный и финансовый секторы экономики, регион, направления.

• The thesis is devoted to the theoretical decision of problem of crisis forming. This work describes the bases of research crisis influences on productive forces, define the system of its influences. Regional features of social and economical development are determined. Ways of optimization this situation are determined.

Key words: crisis, productive forces, real and financial economical sectors, region, ways.

кожним роком стають все інтенсивнішими. За умов фінансово-економічної кризи такий вплив є особливо небезпечним, оскільки за сприятли-

вого збігу факторів може привести до суттєвих трансформацій продуктивних сил на різних рівнях ієрархії. Однак зазначимо, що кризові явища не є абсолютно негативом – вони також мають окремі риси позитивного характеру.

Актуальність дослідження виявляється в тому, що визначення особливостей перебігу кризових явищ дає змогу сформувати шляхи їх можливого впливу на функціонування продуктивних сил держави і регіонів та виділити напрями поліпшення ситуації в даній сфері.

Вивченю економічного розвитку України в умовах глобалізації, значенню держави у світогосподарських відносинах, її стійкості до зовнішніх впливів присвятили свої дослідження чимало вчених, зокрема Данилишин Б. М., Філіпенко А. С., Іноземцев В. Л., Лук'яненко Д. Г., Губський Б. В. Праці зазначених науковців мають фундаментальний характер та закладають основи до розробки теоретичних і прикладних зasad впливу екзогенних процесів на економічні системи різних рангів.

Так, у праці, написаній авторським колективом під керівництвом Д. Г. Лук'яненка [6], закладено основні підвалини до визначення принципів функціонування світової економіки, інтеграційних факторів розвитку України, глобальних перспектив економічної інтеграції. Дослідження авторського колективу під керівництвом А. С. Філіпенка [5] характеризує ринкові основи світової економіки, її галузеву структуру, регіонально-територіальну сферу світової економіки. Праця Пекні Г. Б. [3] дає уявлення про особливості формування загроз національній безпеці в умовах відкритої економіки.

Однак у зазначених роботах недостатня уваги приділяється визначенню особливостей функціонування економічної системи України в умовах загострення кризових явищ. Відповідно до цього, метою пропонованої статті є формування теоретичних підходів до визначення особливостей виникнення і впливу світової фінансово-економічної кризи на розвиток продуктивних сил держави та її регіонів.

Економічний, соціально-політичний, культурний розвиток людства в останній четверті ХХ ст. відбувається під знаком глобалізації. Її економічна складова пов'язана насамперед з джерелами,

факторами, формами господарського поступу. Йдеться про інвестиції та технології, робочу силу, інтелектуальні та фінансові ресурси, менеджмент і маркетинг тощо. Зростають міжнародна торгівля та інвестиції, небачених досі масштабів досягла диверсифікація світових фінансових ринків та ринків робочої сили, відчутно підвищилася роль ТНК у світогосподарських процесах, загострилася глобальна конкуренція, з'явилися системи глобального стратегічного менеджменту.

З огляду на сформульовані в літературі визначення поняття глобалізації та її форми вияву в різних сферах економіки і суспільства, наголосимо насамперед на тому, що глобалізація є продуктом епохи постмодерну, переходом від індустриальної до постіндустриальної стадії економічного розвитку, формуванням основ ноосферно-космічної цивілізації. Звідси випливають якісні та кількісні ознаки і показники, що характеризують розгортання даного процесу.

Однією з найголовніших рис глобалізації є зростаюча взаємозалежність економік різних країн, все більша цілісність і єдність світового господарства, в основі якого – посилення відкритості національних ринків, поглиблення міжнародного поділу і кооперації праці. Водночас підвищується загроза глобальної ядерної катастрофи, настання парникового ефекту, втручання в природу людини шляхом генної інженерії, клонування тощо. Окремі нації та держави поступово передають свої функції суб'єктів міжнародних відносин і міжнародного права зовнішньому контролю над національних органів. Формування так званого «світового села» (global village), здавалося б, мало б сприяти більшій прозорості господарських трансакцій, але поки що відбуваються зворотні процеси з ефектом «чорної скриньки». Особливо відчутно це виявилося під час світової фінансової кризи 1997–1998 рр.

Як справедливо зазначається у праці під керівництвом А. С. Філіпенка, у реальному житті перебіг процесів у сфері міжнародних валютно-кредитних відносин здійснюється переважно стрибкоподібно, суперечливо, супроводжується глибокими кризовими явищами національного, регіонального та світового масштабів, біfurкаціями системи міжнародних валютно-кредитних відносин у процесі її формування як цілісності [5, с. 42–43].

Значною мірою внаслідок процесів глобалізації виникла і світова фінансова криза, яка розпочалася в 2007 р. і переросла у фінансово-економічну. Першопричиною цієї кризи стали переважно проблеми структурної незбалансованості світової економіки, функціонування окремих фінансових інституцій і недостатній рівень контролюваності грошових активів.

Проблеми функціонування фінансових структур були значною мірою пов'язані з фінансовими спекуляціями, які каталізують розвиток фінансових ринків. На ризики не звертається увага доти, доки ринки розвиваються по нисхідній, а їх «перегрів» не спричинює кризи. Нещодавні іпотечні проблеми в США та ажіотаж кредитоманії у сфері споживання для різних країн світу окреслили нові грані спекулятивних угод. Безсумнівно, що неконтрольовані фінансові спекуляції все частіше стають джерелами фінансових криз.

Фінансові спекуляції розглядалися як спосіб отримання прибутку на основі різниці цінових коливань вартості фінансових і матеріальних активів без утворення нової (доданої) вартості в їх кругообігу, коли формується ілюзія вартості у відриві від дійсної економічної реальності цін. Фінансові спекуляції зумовлюють циклічні зміни стану ринків і мають вияв у переоцінці біржових товарів, цінних паперів, валюти, нерухомості. Спекулятивний капітал вкладається в короткотермінові й портфельні активи, а його міграція у вигляді «гарячих грошей» призводить до виникнення спокуси отримання більш високого прибутку на зовнішніх ринках порівняно з внутрішніми.

Ейфорія від фінансових спекуляцій, як правило, передує фінансовим кризам. Однак, спекуляції аж ніяк не причинені кризами.

Таблиця 1

Вплив світової фінансово-економічної кризи на продуктивні сили України (несприятливий)

Сектор економіки	Форми впливу
Фінансовий	<p>Зростання інфляції, цін на промислові та продовольчі товари, тарифів на житлово-комунальні послуги.</p> <p>Зниження керованості вітчизняною фінансовою системою з боку уряду.</p> <p>Проблема погашення державного боргу через значні перешкоди за його рефінансування.</p> <p>Ризик невиконання взятих зобов'язань приватними структурами, що може несприятливо вплинути на всю державну систему фінансів, дестабілізувати її.</p> <p>Коливання курсу національної грошової одиниці, що призведе до зростання рівня невпевненості фізичних і юридичних осіб до неї як надійного джерела розрахунку та накопичень.</p> <p>Зниження рейтингів України міжнародними рейтинговими агентствами.</p> <p>Зменшення рівня прибутковості значної частини фінансових установ України.</p> <p>Зменшення активності фінансових установ держави (банків, страхових компаній, посередницьких структур).</p> <p>Втрата частини внутрішнього ринку/зменшення кількості клієнтів банківських установ держави через недотримання принципів угод між банками та вкладниками.</p> <p>Зміна форми власності окремих фінансових установ.</p> <p>Падіння фондових індексів на вітчизняних фондових біржах.</p> <p>Посилення тенденцій відтоку капіталу за межі держави.</p> <p>Зниження рівня довіри до використання сучасних фінансових інструментів.</p> <p>Скорочення чисельності працюючих.</p>
Реальний	<p>Зниження рівня можливостей з боку держави щодо підтримки роботи вітчизняного промислового комплексу.</p> <p>Скорочення обсягів державного фінансування програм розвитку галузей виробництва.</p> <p>Втрата окремих позицій вітчизняними промисловими підприємствами як на внутрішньому, так і зовнішніх ринках.</p> <p>Зменшення темпів зростання виробництва промислової продукції для значної кількості підприємств.</p> <p>Закриття окремих підприємств, діяльність яких найбільшою мірою залежала від впливу зовнішніх процесів.</p> <p>Зниження обсягів експортних поставок з боку промислових підприємств держави.</p> <p>Зростання заборгованості по виплатам кредитів.</p> <p>Занепад окремих територіальних формувань, підприємства яких є містоутворюальними.</p> <p>Переорієнтація діяльності підприємств на випуск нових видів продукції.</p> <p>Зниження рентабельності роботи сільськогосподарських підприємств.</p> <p>Втрата технологічного потенціалу.</p> <p>Скорочення чисельності працюючих.</p>

Основна причина фінансової кризи завжди полягає в асинхронності розвитку фінансового і реального секторів економіки, за якої під час спекулятивної ейфорії на різних сегментах ринку фінансовий капітал самовідтворюється у власному кругообігу і не використовується при фінансуванні виробничих проектів. Розбалансованість товарної та грошової маси є першоосновою фінансових спекуляцій і створює проблеми у регулюванні економікою.

Вплив наведених процесів значною мірою спричинив виникнення кризових явищ і, як справедливо зазначає в даному випадку О. Омельчук, – «матриця надмірних прибутків розпалася – запрошуємо до реальної економіки» [2, с. 89].

Не зважаючи на те, що світова криза за своїм походженням є фінансовою, вона також торкається і інших секторів економіки, зокрема, реального. Таким чином, наслідки впливу світової кризи на економіку України необхідно диференціювати за окремими векторами. Несприятливі впливи світової кризи наведені в табл. 1.

Однак, кожна криза має дуалістичний характер – окрім негативного, вона спричинює і позитивний ефект. До позитивних наслідків світової фінансово–економічної кризи можна віднести: зміцнення і оптимізацію функціонування структур реального і фінансового секторів, які пройшли через кризу; звільнення ринку від установ зі слабкими позиціями; активізація використання ресурсів внутрішнього походження; зростання орієнтації на внутрішній ринок; зміна структури

і спрямованості окремих видів економічної діяльності тощо. (табл. 2).

Економічна система України знівелює значну кількість факторів несприятливого впливу, які воно мала, і отримає додаткові переваги як на внутрішньому, так і світовому ринках.

Вплив кризи на розвиток продуктивних сил України має яскраво виявлений регіональний характер. У даному випадку вплив світових кризових явищ торкнувся функціонування вітчизняного промислового комплексу і зменшив активність експортних операцій. Підприємства–основні експортери вітчизняної продукції за кордон (металургія, хімія та інші) в основному тяжіють до східних промислових регіонів України. Таким чином, можна припустити, що промисловість самих цих областей відчує на собі весь тягар світових негараздів.

Щодо наслідків кризи для фінансового сектору, то саме регіони з високим рівнем концентрації фінансових установ відчувають вплив цього вектору. Надмірне зосередження банків, страхових компаній, біржових структур, аналітичних і консалтингових агентств у великих містах України (Києві, Донецьку, Дніпропетровську, Харкові, Львові) призведе до реального підриву їх економік завдяки падінню обсягів функціонування цих структур. Крім того відбудеться заморожування значною кількості інвестиційних проектів як державного рівня, так і приватного у більшості регіонів держави.

Таблиця 2

Вплив світової фінансово–економічної кризи на продуктивні сили України (сприятливий)

Сектор економіки	Форми впливу
Фінансовий	<p>Оптимізація функціонування структур фінансового сектору економіки, які пройшли через кризу.</p> <p>Вихід з ринку структур зі слабкими позиціями.</p> <p>Посилення орієнтації на залучення ресурсів внутрішнього ринку, поліпшення співпраці з вітчизняними інвесторами.</p> <p>Зниження прибутковості використання схем ухиляння від сплати податків через виведення коштів за кордон.</p> <p>Зростання стабільності функціонування банківських установ, страхових компаній тощо за рахунок максимізації головним чином якісних показників, а не тільки кількісних.</p>
Реальний	<p>Оптимізація функціонування структур реального сектору економіки, які пройшли через кризу.</p> <p>Звільнення ринку від підприємств зі слабкими позиціями.</p> <p>Інтенсифікація співпраці з внутрішніми інвесторами.</p> <p>Пошук нових ринкових ніш, позицій для розвитку підприємств сектору.</p> <p>Відновлення роботи підприємств галузей, продукція яких заміщувалася імпортом (через втрату виробничих потужностей самими зарубіжними підприємствами).</p>

На думку багатьох експертів, з метою мінімізації негативних наслідків світової кризи та оптимізації розвитку продуктивних сил держави першочерговими мають бути наступні заходи. 1. Розвиток реального сектору економіки України і відновлення його втрачених позицій. 2. Стимулювання внутрішнього попиту на фінансові активи інвесторів–резидентів. 3. Розвиток і реформування регуляторної, торгівельної та інвестиційної інфраструктури ринку для підвищення довіри масових учасників [1, с. 59]. Зазначені заходи мають реалізовуватися як державними, так і приватними установами.

Враховуючи існуючу ситуацію, особливо актуальним видається перше – розвиток реального сектору економіки України і відновлення його втрачених позицій.. Метою реалізації зазначеного заходу є забезпечення сталого розвитку реального сектору, який протягом багатьох десятиліть був основою всього народногосподарського комплексу України. За численних змін політичної, економічної, соціальної спрямованості втрачено промисловий, сільськогосподарський та інші потенціали країни, які забезпечували процвітання її економіки., що і виявилося однією з головних причин низьких позицій держави у конкурентоспроможності на світових ринках. Зі здобуттям незалежності України було обрано поступовий курс на зменшення питомої ваги промисловості та сільського господарства у валових показниках при зростанні ваги сфери послуг. Безперечно, розвиток сфери послуг має розвиватися, але не за рахунок реального сектору економіки. Тут потрібна виважена державна політика регулювання розвитку секторів національного господарства, а не наслідування іноземних моделей розвитку.

Наступним важливим кроком для поліпшення ситуації є стимулювання внутрішнього попиту на фінансові активи інвесторів–резидентів. В Україні склалася ситуація, коли протягом кожного року державні органи статистичної звітності констатували факт постійного зростання надходження прямих іноземих інвестицій в економіку України. З одного боку, це явище є сприятливим, оскільки капіталовкладення сприяють розвитку інфраструктури, підвищенню життєвого рівня населення, розбудові економіки. А з другого боку, іноземне інвестування – це посилення контролю

з боку іноземних інвесторів над вітчизняними активами. Про активне функціонування іноземного капіталу також свідчить співвідношення вітчизняної фінансової підтримки окремих напрямів діяльності (наприклад, фінансування наукових та науково–дослідних робіт) та іноземної, які майже зрівнялися.

Одним з шляхів розв'язання означеної ситуації є активізація використання активів внутрішніх інвесторів, які є досить значними. Однак, внутрішні інвестори, що мають потужні фінансові ресурси, значну їх кількість виводять за межі України та сприяють, таким чином, розвиткові ринків інших держав.

Інфраструктура є важливою умовою розвитку всього господарського комплексу регіону і своєрідним підґрунтам, основою для комфорtnого ведення діяльності.

У випадку, коли та або інша область має високі показники розвитку виробничої інфраструктури (складські приміщення, транспорт, водо– і газопостачання, енергетичне забезпечення), соціальної та інших, то це створює сприятливі умови як для розвитку місцевих видів виробництв, так і приходу іноземних інвесторів. Якщо ситуація не визначається такими рисами, а ведення підприємницької або іншої діяльності визначається нестачею складських приміщень, несприятливим транспортним сполученням, постачанням сировини, то це робить область не досить привабливою для розвитку бізнесу. Такі регіони, як м. Київ, Київська, Донецька, Дніпропетровська, Львівська, Харківська області визначаються вагомими показниками розвитку інфраструктури, що значною мірою активізує розвиток економіки і соціальної сфери на їх територіях. Якщо взяти для порівняння окремі області Півночі (наприклад, Рівненську) або Півдня (зокрема, Херсонську), то рівень розвитку їх інфраструктури не досить високий. З метою покращення існуючої ситуації необхідно оптимізувати розвиток інфраструктури цих регіонів, що стане передумовою розвитку їх економіки в цілому.

Таким чином, як прикінцеві положення можна зазначити, що світову фінансово–економічну кризу зумовили переважно проблеми структурної незбалансованості світової економіки, функціонування окремих фінансових інституцій і недо-

статній рівень контролюваності грошових активів. Щодо розвитку продуктивних сил України та її регіонів, то кризові явища мають як позитивні, так і негативні наслідки . До позитивних наслідків, зокрема, відносяться: оптимізацію функціонування структур реального і фінансового секторів, які пройшли через кризу; звільнення ринку від установ зі слабкими позиціями; активізацію використання ресурсів внутрішнього походження; зростання орієнтації на внутрішній ринок. Негативними наслідками вважають зростання інфляції, цін на промислові й продовольчі товари, та-

рифів на житлово–комунальні послуги, зниження керованості економічною системою з боку уряду. Регіональний вимір кризових явищ визначається переважно сформованим укладом конкретного регіону та його пов'язаністю і стійкістю до конкретних виявів кризи.

Напрямами подальших досліджень є наступні: розроблення системи показників оцінки рівня впливу кризи на продуктивні сили держави і регіонів, оцінка зарубіжнього досвіду подолання наслідків кризи, деталізація системи заходів щодо мінімізації наслідків кризи.

Список використаних джерел

1. Корнеев, В. Кураж и риски финансовых спекуляций / В. Корнеев // Инвестгазета. – 2008. – № 37. – С. 56–59.
2. Омельчук, О. Возвращение в «реал» / О. Омельчук // Инвестгазета. – 2008. – № 41. – С. 89.
3. Пекна, Г. Б. Загрози національній економічній безпеці в умовах відкритої економіки / Г. Б. Пекна // Вчені записки Ун–ту екон. і права «Крок» : зб. наук. пр. – К. : Ун–т екон. і права «Крок». – 2008. – С. 138–145.
4. Рокоча, В. В. Чи змінюється роль держави в умовах глобальної економіки? / В. В. Рокоча // Вчені записки Ун–ту екон. і права «Крок» : зб. наук. пр. – К. : Ун–т екон. і права «Крок». – 2008. – С. 146–153.
5. Світова економіка : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [А. С. Філіпенко, О. І. Рогач, О. І. Шнирков та ін.]. – К. : Либідь, 2000. – 582 с.
6. Стратегії економічного розвитку в умовах глобалізації : моногр. / [Д. Г. Лук’яненко, О. Г. Білорус, Б. В. Губський та ін.] ; за ред. Д. Г. Лук’яненка. – К. : Либідь, 2000. – 582 с.
7. Шостак, Л. Маркетинг як інструмент експансії національного господарства у світовому економічному просторі / Л. Шостак // Економіка України. – 2007. – № 2. – С. 74–84.